

Jerzy Myszor

"Für Glaube und Volkstum : Die katholische Wochenzeitung `Der Deutsche in Polen` (1934-1939) in der Auseinandersetzung mit dem Nationalsozialismus", Pia Nordblom, Paderborn-Munchen-Wien-Zurich 2000 : [recenzja]

Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 35/1, 197-199

2002

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

miona kryzysu w życiu ówczesnego Kościoła na tym terenie. Umiarkowane nastroje antyklerykalne i brak otwartej konfrontacji autor tłumaczy stabilnością społecznych struktur miejskich Cieszyna na przełomie XV i XVI w. oraz specyficzną polityką księcia Kazimierza II. Wynikiem tego było współlistnienie tradycyjnej dla tego obszaru pobożności w duchu katolickim i tolerowania wpływów husyckich na religijne życie cieszyńskiej warstwy rzemieślniczej.

J. Drabina, autor kolejnego artykułu zatytułowanego *Wokół przyczyn sukcesów reformacji w księstwie cieszyńskim w XVI wieku*, podejmuje interesujący temat uwarunkowań związanych z procesem szybkiego rozpowszechniania się idei reformacji na terenie księstwa w tym właśnie czasie. Na początku drugiej połowy wspomnianego stulecia wszystkie kościoły na ziemi cieszyńskiej, z wyjątkiem Czechowickiego, przeszły w ręce protestantów, a klasztory Dominikanów i Benedyktynów zostały rozwiązane. Pisząc o przyczynach tak szybkiego rozwoju ruchu reformatorskiego, autor dzieli je na wewnętrzne i zewnętrzne. Pierwszą grupę przyczyn sukcesów reformacji w księstwie otwiera życzliwa postawa Piastów cieszyńskich oraz tych osób, które przez zawierane małżeństwa miały wpływ na politykę prowadzoną na tym terenie. Do grupy przyczyn wewnętrznych autor zalicza ponadto postawy prezentowane przez nowych właścicieli terytoriów państwa Frydek czy państwa bielskiego, a także stosunki społeczne panujące w środowisku mieszczan i chłopów, kwestię przynależności narodowej, języka oraz silny kryzys w łonie samego Kościoła katolickiego. Wśród uwarunkowań zewnętrznych autor wylicza sytuację wyznaniową na ziemiach sąsiednich, w szczególności na Górnym Śląsku, kontakty z margrabią brandenburskimi – Ansbach, książętami saskimi, kurlandzkimi i Piastami legnicko-brzeskimi, a także obecność Piastów cieszyńskich w księstwie bytomskim i w księstwie głogowskim. Zwraca ponadto uwagę na zmniejszającą się liczbę cieszyńskich na uniwersytetach katolickich w Krakowie i Wiedniu w miarę rozwoju protestantyzmu na Górnym Śląsku oraz na fakt, iż zasady wiary ewangelickiej w początkowym okresie przekazywali pastory wywodzący się z Czech, Słowacji i Węgier. Decydująca batalia o nowy Kościół, podkreśla autor, rozgrywała się jednak na terenie parafii. Tam to bowiem poszczególni panowie gruntów decydowali o tym, kto obejmie świątynię w jego posiadłościach i w konsekwencji, jak nauka będzie głoszona z ambony.

W czwartym artykule (*Die Reformation in Wilamowice, deren Hintergrund, Verlauf und Auswirkung*) S. Cinal zajmuje się źródłami, uwarunkowaniami, przebiegiem i skutkami ruchu reformacyjnego w księstwie oświęcimskim. Czyni to na podstawie analizy rozwoju ruchu reformatorskiego w Wilamowicach i w sąsiednich osadach niemieckich. Miejscowość Wilamowice, założona przez niemieckich kolonistów, należała do tzw. niemieckiej wyspy językowej, a jej mieszkańcy przez wiele stuleci zachowywali własny, charakterystyczny dialekt. Niemieckie korzenie ludności nie wpłynęły jednak w znaczący sposób na rozwój reformacji na tym terenie. Niemalą rolę w przygotowaniu podłoża dla ruchu reformatorskiego odegrał tutaj, zdaniem autora, ruch husycki. Decydująca, podobnie jak i w innych regionach Śląska, była jednak wola poszczególnych właścicieli ziemskich. W 1550 r. Wilamowice ogarnęła reformacja. Już jednak niecały wiek później, tj. w 1626 r., po przejściu miejscowości na własność katolickiej rodziny Korycińskich, Wilamowice przeżyły raptowną rekatolizację.

Kolejny artykuł *Die Visitationsberichte als Quelle für Konfessionsverhältnisse, Volksfrömmigkeit und Lage des Klerus im Herzogtum Teschen in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts* autorstwa C. van Eickels przenosi nas w drugą po-

łową XVII w. Poprzez analizę sprawozdań wizytacyjnych autorka stara się ukazać stosunki wyznaniowe i sytuację kleru w księstwie cieszyńskim w tym właśnie czasie. Podstawowym instrumentem kontroli nad przebiegiem zapoczątkowanej w XVI w. reformy katolickiej były wizytacje. One to umożliwiały biskupom i archidiakonom ocenę stopnia postępu rekatolizacji w poszczególnych parafiach. Z archidiakonatu opolskiego, obejmującego wówczas swym zasięgiem także obszar księstwa cieszyńskiego, zachowały się jedynie protokoły wizytacji z lat 1652, 1679, 1687/88, 1697. Przedstawiają one, poprzez dosyć zróżnicowane informacje, sytuację Kościoła katolickiego na tym terenie po przejściu księstwa pod bezpośrednie władanie korony Habsburgów.

Temat stosunków wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim podejmuje także I. Guchholz-Johanek. Czyni to jednak z odmiennej od poprzedzających go autorów perspektywy, o czym sygnalizuje już w tytule swojego artykułu: *Zwischen Religionsfreiheit und Religionszwang. Reformation und Gegenreformation in Alois Kaufmanns Gedenkbuch der Stadt Teschen*. Autor dotyka więc bardzo złożonej problematyki, jaką są skomplikowane relacje między stosowanym nieraz przez jedną czy drugą stronę przymusem a wolnością religijną w czasach tak trudnych dla chrześcijaństwa, jakim był okres reformacji. Należy zaznaczyć, że dane dotyczące tego okresu autor czerpie z czterotomowej kroniki miasta (*Gedenkbuch der Stadt Teschen*), której rękopis, niepublikowany do tej pory w formie książkowej, znajduje się w Archiwum Państwowym w Cieszynie. Fakt ten miał z pewnością niemały wpływ na sposób widzenia niektórych problemów przez autora. Dostrzegając bowiem ogromne walory tak cennego źródła, jakim jest kronika Kaufmanna, należy także pamiętać o określonym sposobie ujmowania i oceny przynajmniej niektórych przedstawionych w niej faktów. Dla przykładu wspomnieć można chociażby przedstawiony w niej fakt nawrócenia się księcia Waclawa Adama na katolicyzm, który, zdaniem Kaufmanna, uczynił tak z powodu wielkiego zadłużenia. Kaufmann wspomina także o zmuszaniu niektórych, jak się wyraża „pracowitych luteran” do opuszczenia miasta przez Habsburgów, a także o pakcie tolerancyjnym Józefa II, który to ujmuje przede wszystkim w aspekcie korzyści gospodarczych.

Rozwój organizacji żydowskich gmin wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim to tytuł kolejnego artykułu omawianej pozycji książkowej. J. Spyra, autor wspomnianego artykułu, w sposób zwięzły i ciekawy przedstawia losy wspólnoty żydowskiej począwszy od pierwszej połowy XVI w. aż do czasów nam współczesnych. Rozpoczynając od rodziny Singerów, która w 1631 r. jako pierwsza otrzymała od księżnej Elżbiety Lukrecji oficjalną zgodę na zamieszkanie w Cieszynie, autor prezentuje najważniejsze fakty z życia gmin żydowskich na cieszyńskiej ziemi. Lekturę tekstu urozmaicają liczne odniesienia do historii samego Śląska Cieszyńskiego, a także do historii państw, do których to omawiany region należał w różnych okresach swoich dziejów.

W ósmym z kolei artykule zatytułowanym *Der Gustav-Adolf-Verein im Teschener Schlesien* jego autor H. Patzelt zajmuje się szczegółowo działaniem i wpływami protestanckiej Fundacji Gustawa Adolfa na obszarze byłego księstwa cieszyńskiego. Fundacja ta powołana została w dwusetną rocznicę bitwy pod Lützen, w której to poległ szwedzki król Gustaw Adolf, wielki protektor protestantów w Europie Środkowej. Za cel fundacji obrano sobie pomoc materialną, organizacyjną i moralną gminom protestanckim głównie w Niemczech i Austrii. Austriacka sekcja wspomnianej fundacji powstała w czerwcu 1862 r. w Bielsku,

mieście posiadającym w tamtym czasie największą liczbę protestantów w całej monarchii habsburskiej. Dzięki pomocy fundacji utworzono w Bielsku, jako jedyną tego typu placówkę w Austrii, ewangelickie seminarium nauczycielskie. Wybudowano ponadto ewangelicką szkołę w Bystrzycy, kościoły w Boguminie i Morawskiej Ostrawie, kaplicę w Cieszynie oraz inne ośrodki kulturowe i oświatowe.

Obraz stosunków wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim byłby z pewnością niepełny, gdyby zabrakło w nim omówienia szerokiej tematyki neopietyzmu i wolnych Kościołów w XIX i XX w. Tam bowiem odnajdujemy początki polskiego pietyzmu, neopietyzmu, ruchu zielonoświątkowego oraz ruchu Braci Plymuckich. Pietyzm w powszechnie przyjętym, węższym znaczeniu tego słowa odnoszony bywa przede wszystkim do Kościoła luterńskiego. Jak zauważa Z. Pasek, autor artykułu *Neopietyzm i wolne Kościoły na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, pietyzm współtworzyło kilka idei: wiara dojrzałego chrześcijanina w konieczność nawrócenia, niezbędna dalsza praca nad uświęcaniem życia i w końcu charytatywna działalność wychowawcza. Idee pietyzmu przyczyniły się w swoim czasie do powstania przy parafiach małych społeczności uzupełniających pracę duszpasterską Kościoła. Neopietyzm, powstały w drugiej połowie XIX w., usiłował wskrzesić idee pietystyczne i propagował je między innymi w ramach powstałego w 1888 r. Gnadauer Verband. W swoim artykule, jak już wspomniano, autor poświęca ponadto dużo uwagi ruchowi zielonoświątkowemu i Braciom Plymuckim. To bowiem Śląsk Cieszyński był tym terenem, na którym oba te ruchy pozyskały pierwszych polskich wyznawców.

Problem antysemityzmu i ruchu narodowego na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX w. podjęty został przez Václava Stépána, autora artykułu *Der Antisemitismus und die nationale Bewegung im Teschener Land um die Jahrhundertwende*. Ukazuje on, w jaki sposób, na ziemi zamieszkałej przez ludność mówiącą trzema językami i posiadającą różną przynależność państwową, kształtowały się nastroje antysemityczne. Zastanawiając się nad źródłami antysemityzmu w tej wschodniej części austriackiego Śląska, autor doszukuje się ich we wpływach rosyjskich i niemieckich. Podkreśla jednak, iż różne w swoim nasileniu nastroje antyżydowskie u poszczególnych grup narodowych nie miały na tym terenie charakteru czysto rasowego. Powstawały one raczej na podłożu ekonomicznym, religijnym, narodowym, a czasem uzależnione były nawet od aktualnej koniunktury politycznej.

P. Chmiel, autor artykułu zatytułowanego *Die konfessionellen Verhältnisse im Herzogtum Teschen Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts im Spiegel österreichischer Volkszählungen* zajmuje się analizą stosunków wyznaniowych na Śląsku Cieszyńskim na przełomie XIX i XX w. Czyni to na podstawie austriackich spisów ludności przeprowadzanych w krajach koronnych monarchii habsburskiej co dziesięć lat od 1880 r. Na wstępie swojego artykułu omawia on podział administracyjny Śląska we wspomnianym wyżej okresie, a także samą koncepcję spisów ludności. Następnie, opierając się na wspomnianych już spisach, przechodzi do szczegółowego omówienia struktury ludności pod względem przynależności religijnej.

Pierwsza wojna światowa, zakończona bezwarunkową kapitulacją Niemiec i rozpadem Austro-Węgier, spowodowała na terenie Śląska ogromne zmiany, przede wszystkim polityczne. Zmiany te pociągnęły za sobą konieczność przeobrażeń także w kościelnych strukturach organizacyjnych. M. Heller, autor artykułu zatytułowanego *Zmiany w strukturach organizacyjnych Kościołów katolickie-*